

МОЛИЯ

ИЛМИЙ ЖУРНАЛ

ISSN 2010-9601

2
2015

ТОШКЕНТ

МОЛИЯ

ИЛМИЙ ЖУРНАЛ

2/2015

Муассис: Тошкент молия институти

Таҳририят ижодий жамоаси:

Бош муҳаррир:	А. Каримов
Бош муҳаррир ўринбосарлари:	Н. Ҳайдаров Х. Шеннаев
Масъул котиб:	А. Сапаров
Муҳаррир:	М. Хусанова
Техник муҳаррир:	М. Икромов
Саҳифаловчи:	А. Тиллаҳжаев
Корректор:	Қ. Раҳматов

Журнал Ўзбекистон Республикаси Матбуоти ва ахборот агентлиги томонидан 2008 йил 24 мартда 0519-рақами билан рўйхатга олинган.

2008 йилдан нашр қилинади, бир йилда 6 марта чиқади.

Ўзбекистон ҳудудида тарқатилади.

«Молия» илмий журнали Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси раёсатининг 2009 йил 26 мартдаги 153/5-сонли Қарорига биноан иқтисод фанлари бўйича фан доктори ва фан номзоди илмий даражаларига талабгорларнинг диссертация ишлари юзасидан илмий мақолалари эълон қилиниши зарур бўлган ОАК илмий журналлари рўйхатига киритилган.

Веб-сайт: www.tfi.uz/Issues/Jmoliya
e-mail: moliya@tfi.uz
Обуна индекси: 1204

Таҳририят манзили: 100084,
Тошкент ш., Кичик халқа йўли,
7-уй. Тел: 234-66-89

holatining
nidan chop

viy holatini
motlardan
hga imkon
tahlilga oid
moliyaviy
asoslangan
aniladigan

l etishning

magistrlar
xgalterlar,

СУГУРТА ИШИ

И. Очлов. Суғурта захираларини шаклантириш ва молиявий барқарорликни таъминлаш масалалари	73
Д. Рустамов, Д. Жуманазаров. Суғурта ташкилотлари ва тижорат банкларининг ҳамкорлик йўналишларини ривожлантириш масалалари	80
Q. Alimova. The concept of civil society, the formation of its genesis and conceptions ...	84
Н. Маврулова. Тиббий суғуртанинг моҳияти, зарурлиги ва ташкил этилиши	88
Г. Халиқуллова. Тенденции и перспективы развития страхового рынка	91
В. Нуритдинова. Суғурта фаолияти назоратини ташкил этиш масалалари	95

СТАТИСТИКА

Х. Хўжакулов. Кичик бизнес субъектларининг ривожланиш ҳолати ва динамикасини статистик ўрганиш	100
---	-----

ПЕНСИЯ ИШИ

З. Бекназаров. Пенсия тизимининг жаҳон тажрибасини Ўзбекистонда қўллаш имкониятлари	105
--	-----

СОЛИҚЛАР ВА СОЛИҚҚА ТОРТИШ

Ҳ. Абдурахмонов. Корпорациялар даромад солиғи: моҳияти, ўзига хос жиҳатлари ва ўзгаришлар тенденцияси	109
М. Сабиров. Солиқ ислоҳотлари ва иқтисодий тараққиёт	114

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИК

С. Гойишазаров. Кичик бизнес корхоналарида меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича хориж тажрибасидан Ўзбекистонда фойдаланиш имкониятлари	118
А. Югай. Проблемы эффективного использования управляющей системы малыми предприятиями	124

ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИДА

Б. Тагаев. Хуфёна иқтисодиётни камайтириш – иқтисодий тараққиёт омили	130
Ж. Аганязов. Иқтисодиёт реал сектори корхоналари молиявий барқарорлигини ошириш – банклар фаолиятининг устувор йўналиши	135

ТАҚРИЗЛАР

М.Қ. Пардаев. Иқтисод фанлари номзоли, доцент М. Раҳимовнинг «Иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолатининг таҳлили» ўқув қўлланмасига тақриз	141
---	-----

ДАВ.
ХАЛҚАРМақолада ҳа
да молиявий ҳис
жиҳатлари ёрилТаянч сўзлар
касса усули, ҳисВ статье рас
начисления и кас
ности в общестКлючевые сл
обязательства,The article re
of International
basis.Key words: ac
accrual method, nДавлат сектор
лат секторидати
ридан ташқари)
бўйича халқаро
да молиявий ҳис
стандартларини
муҳим роль ўйнаДавлат сектор
галтерлар уюшма
стандартлари Ки
торида молиявий
бухгалтерлар ую
Халқаро бухгал
сия этилади. Бу
стандартлари к
вий ҳисоботта м
йўналишида фикс
эмас.Давлат сектор
нидан маслаҳат
бериш ҳуқуқидан
раиси ҳисоблана

Х. Абдурахмонов

КОРПОРАЦИЯЛАР ДАРОМАД СОЛИҒИ: МОҲИЯТИ, ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ ВА ЎЗГАРИШЛАР ТЕНДЕНЦИЯСИ

Мақолада корпорациялар даромад солиғининг амал қилиши механизми ва унинг ўзгаришлари борасидаги замонавий тенденцияси ўрганилган.

Таянч сўзлар: солиқлар ва солиққа тортиш, корпорациялар даромад солиғи, бюджет даромадлари, солиқ объекти, солиқ ставкаси, солиқ имтиёзлари, дивиденд, капиталнинг ўсиши, икки томонлама солиққа тортиш.

В статье рассматривается механизм применения корпоративного подоходного налога и современные тенденции его изменения.

Ключевые слова: налоги и налогообложение, корпоративный подоходный налог, доходы бюджета, объект налогообложения, налоговая ставка, налоговые льготы, дивиденды, рост капитала, двойное налогообложение.

This article discusses mechanism of applying corporate income tax and the current trends of its change.

Key words: taxes and taxation, corporate income tax, budget revenues, object of taxation, tax rate, tax incentives, dividends, capital gains, double taxation.

Маълумки, давлатнинг аралашувисиз иқтисодиёт ўзини ўзи тартибга келтиролмайди, шунинг учун ишлаб чиқаришнинг устувор соҳаларини ривожлантириш ва иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга оширишда давлат ролини инкор этиб бўлмайди. Давлатнинг иқтисодиётга аралашуви бир неча иқтисодий дастаклар орқали амалга оширилиб, бундай дастакларнинг асосийларидан бири солиқлар ҳисобланади. Солиққа тортиш функциялари (фискал ва тартибга солиш)дан амалиётда фойдаланиш имкониятлари қонунчилик томонидан ўрнатилган тартиб-қоидаларга ва солиққа тортишнинг ўлчамларига бевосита боғлиқ.

Корпорациялар даромад солиғи кўпгина хорижий давлатларда қўлланилиб келинаётган солиқлардан бири ҳисобланади. Бу солиқ тури нафақат бюджет даромадларининг барқарор манбаси сифатида, балки давлатнинг муҳим тармоқ ва соҳаларини тартибга солишда асосий восита бўлиб ҳам хизмат қилади. Корпорацион солиқ мазмунида «корпорация» атамасига эътибор қаратиш лозим. Чунончи, корпорация бир неча тадбиркорлик субъектлари (шўба компания ва фирмалар) нинг бирлашувидан вужудга келган, алоҳида бош корхонаси мавжуд хўжалик юритувчи субъект ҳисобланади. Инкорпоратив ва ноинкорпоратив субъектлар бир бирдан масъулияти чекланганлик даражаси билан фарқланади.

Ғарб давлатларида корпорация юридик шахс сифатида фаолият юритади. Масалан, АҚШда корпорацияни тузиш шартномаси штат маъмурлари томонидан тасдиқланади ва тегишли лицензиянинг берилиши билан расмийлаштирилади. Ғарб давлатлари солиқ қонунчилигида корпорация юридик жиҳатдан тадбиркорлик бирлашмасининг ташкилий тузилмаси ҳисобланади. Бизнинг мамлакатимизда корпорацияга ўхшаш тадбиркорлик субъекти бўлиб масъулияти чекланган жамиятларни келтириб ўтиш мумкин.

Корпорацион даромад солиғининг ўзига хос хусусиятлари мавжудлигини алоҳида таъкидлаш лозим:

а) корпорацион даромад солиғи фақатгина фойда олишни кўзлаган хўжалик субъектларидан олинади. Бир шахсга ёки оилага тегишли бўлган корхоналардан корпорация солиғи ундирилмайди;

б) бир даромад манбасидан икки томонлама солиққа тортиш амалиётининг мавжудлиги ёки классик усулда солиққа тортиш амалиёти, яъни компания даражасида биринчи навбатда фойдани солиққа тортиш, кейинчалик эса акционерларга тақсимланган фойдани дивидендлар тариқасида солиққа тортилиши. Бу турдаги солиққа тортиш Бельгия, Люксембург, Голландия, АҚШ, Швейцария ва бошқа давлатларда амал қилади. Шундай қилиб, иқтисодий жиҳатдан икки томонлама солиққа тортиш амалиётининг салбий жиҳатлари нафақат бизнинг мамлакатимизда, балки санаб ўтилган давлатларда ҳам амал қилиши билан ўзига хосдир. Бугунги кунда, классик тизимда корпорациялар даромадини солиққа тортишдан фарқли равишда айрим давлатларда тақсимланганидан фойдага нисбатан корпорация даражасида ёки акционерлар даражасида турли хил чегирмалар амал қилувчи алоҳида солиққа тортиш тизими ҳам амал қилади;

в) корхоналарни молиялаштириш манбасига кўра ҳам корпоратив солиққа тортишда энгилликлар кўзда тутилиши мумкин. Чунончи, банк ва кредит ташкилотларидан қарз маблағлари ҳисобига фаолият юритувчи корхона ўз капиталини сарфловчи корхонага нисбатан солиққа тортишда маълум афзалликларга эга бўлиши (солиқ қонунчилигига кўра, жалб қилинган қарз маблағлари, шунингдек, уларнинг фоизлари корпоратив даромад солиғи базасидан чиқарилади) натижасида, айрим давлатларда ўз маблағлари ва жалб қилинган маблағлар нисбати маълум чегарада бўлиши ҳам белгилаб қўйилган;

г) корпорацион даромад солиғида соф даромадни ёки фойдани солиққа тортиш тамойили амал қилиши унинг муҳим хусусиятларидан бири ҳисобланади. Корпорациялар даромад солиғида солиққа тортиладиган фойда ҳар бир фаолият турининг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда алоҳида ҳисобланади.

Инкорпоратив ва ноинкорпоратив корхоналар учун солиққа тортиладиган фойдани ҳисоблашдаги асосий фарқ айнан корпорациялар учун рухсат берилган айрим захира турларини ҳисобини юритиш билан белгиланади. Солиққа тортиладиган фойдани ҳисоблашда ялпи даромад кўрсаткичи оралиқ натижа бўлиб хизмат қилади ва ундан ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқ харажатлар (иш ҳақи харажатлари, хом ашё ва материаллар, бошқа шу каби-лар) чегирланади, аммо капитал характердаги (асосий воситаларга) харажатлар чегирилмайди.

Корпорацион даромад солиғини ҳисоблашда даромад сифатида қуйидагилар киритилади: а) солиқ тўловчи ихтиёрида бўлган товарлар, хом ашё, тайёр ва ишлаб чиқариш жараёнидаги ярим тайёр маҳсулотлар қийматининг ўзгариши; б) капиталнинг ўсиши; в) фирмаларо дивидендлар; г) халқаро манбалардан келадиган даромадлар; д) акциялар орқали тўланадиган дивидендлар.

Келтириб ўтилганларнинг барчаси корпоратив солиқ тўловчининг чегирмаларни амалга оширишдан олдинги даромадини ҳосил қилади. Корпора-

тив даромад со мумкин бўлган

Шундай қи каби корпора қийматини ўз тириб ўтилган сини маълум э сумма ва акти зация қилишда жа билан ифо

Ушбу фарқ лаши мумкин сумма алоҳид лиятдан олин юритилади (м қопланишига тан ошиши шунингдек Х ўсиши фарқ тортилади).

Кейинги 1 ниш ташкило равишда кор ганлигини кў

Иқтисоди корпор

Австралия
Австрия
АҚШ
Бельгия
Буюк Брита
Венгрия
Германия
Голландия
Греция
Дания
Жанубий К
Ирландия
Исландия
Испания
Исроил

тив даромад солигининг базаси айнан шундай даромадлардан йўл қўйилиши мумкин бўлган чегирмаларни айриш орқали шакллантирилади.

Шундай қилиб, корхоналар фойда солиғи базасини ҳисоблашда бўлгани каби корпорациялар даромад солиғи базаси товар-моддий қимматликлар қийматини ўзгаришини ҳам даромад сифатида ҳисобга олади. Юқорида келтириб ўтилганидек, «капиталнинг ўсиши» корпорацион даромад солиғи базасини маълум элементи сифатида қаралади, бу кўрсаткич лойиҳага қўйилган сумма ва активларни (қимматли қоғозлар, кўчмас мулк ва бошқалар) реализация қилишдан олинган сумма ўртасидаги ижобий фарқ ёки мусбат натижа билан ифодаланади.

Ушбу фарқ айрим хусусий ҳолларда манфий бўлиши ва зарарни ифодалаши мумкин. Айрим давлатларда капиталнинг ўсиши ҳисобига олинган сумма алоҳида солиқ тури билан солиққа тортилади. Одатда, ушбу фаолиятдан олинган фойда ёки зарарнинг ҳисоби турли давлатларда турлича юритилади (масалан, бошқа ҳисобот даврларидаги фойда ҳисобидан зарар қопланишига рухсат берилади, зарарларни капиталнинг ўсишига нисбатан ошиши АҚШда ўтган уч йиллик давр учун компенсация қилинади, шунингдек Ҳиндистонда қисқа муддатли ва узоқ муддатли капиталнинг ўсиши фарқланиб, оддий ёки пасайтирилган ставкалар бўйича солиққа тортилади).

Кейинги 14 йил мобайнида ИХРТ (Иқтисодий Ҳамкорлик ва Ривожланиш ташкилоти) давлатларида ўзгарувчан иқтисодий шарт-шароитларга мос равишда корпоратив даромад солиғи бўйича ҳам ислохотлар амалга ошаётганлигини кўриш мумкин.

1-жадвал

Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотига аъзо давлатларда корпорацион даромад солиғи ставкасининг ўзгариш динамикаси*

	Корпорацион даромад солиғи ставкаси				Ўзгариш 2000/2014 йй.
	2000 й.	2005 й.	2010 й.	2014 й.	
Австралия	34	30	30,0	30,0	-4,0
Австрия	34	25	25,0	25,0	-9,0
АҚШ	39,3	39,3	39,2	39,1	-0,2
Бельгия	40,2	34	34,0	34,0	-6,2
Буюк Британия	30	30	28,0	21,0	-9,0
Венгрия	18	16	19,0	19,0	1,0
Германия	52	38,9	30,2	30,2	-21,8
Голландия	35	31,5	25,5	25,0	-10,0
Греция	40	32	24,0	26,0	-14,0
Дания	32	28	25,0	24,5	-7,5
Жанубий Корея	30,8	27,5	24,2	24,2	-6,6
Ирландия	24	12,5	12,5	12,5	-11,5
Исландия	30	18	18,0	20,0	-10,0
Испания	35	35	30,0	30,0	-5,0
Исроил	36	34	25,0	26,5	-9,5

1-жадвалнинг давоми

Италия	37	33	27,5	27,5	-9,5
Канада	42,4	34,2	29,4	26,3	-16,1
Люксембург	37,5	30,4	28,6	29,2	-8,3
Мексика	35	30	30,0	30,0	-5,0
Норвегия	28	28	28,0	27,0	-1,0
Польша	30	19	19,0	19,0	-11,0
Португалия	35,2	27,5	26,5	31,5	-3,7
Словакия	29	19	19,0	22,0	-7,0
Словения	25	25	20,0	17,0	-8,0
Туркия	33	30	20,0	20,0	-13,0
Финляндия	29	26	26,0	20,0	-9,0
Франция	37,8	35	34,4	34,4	-3,4
Чехия	31	26	19,0	19,0	-12,0
Чили	15	17	17,0	20,0	5,0
Швейцария	24,9	21,3	21,2	21,1	-3,8
Швеция	28	28	26,3	22,0	-6,0
Эстония	26	24	21,0	21,0	-5,0
Янги Зеландия	33	33	30,0	28,0	-5,0
Япония	40,9	39,5	39,5	37,0	-3,9

* Жадвал маълумотлари www.oecd.org сайтидан олиниб, мустақил қайта ишланди.

Дунё мамлакатларида корпорацион даромад солиғи ставкасининг ўзгариши кўп ҳолларда уларнинг пасайиш тенденциясига эга эканлиги билан ифодаланади. Жадвал маълумотларига асосланиб айтиш лозимки, айрим давлатларда солиқ ставкасининг пасайиши 2014 йилда 2000 йилга нисбатан юқори даражада бўлди: масалан, Германияда солиқ ставкаси қарийб 22 пунктга, Канадада 16 пунктга, Грецияда 14 пунктга, Туркияда 13 пунктга, Чехияда 12 пунктга пасайган. Шу давр мобайнида айрим давлатларда солиқ ставкасининг пасайиши 10 пунктдан камроқ даражада бўлган (хусусан, Австрия, Буюк Британия, Исроил ва Финляндияда – 9 пункт атрофида, Словения, Люксембург ва Данияда – 8 пункт атрофида).

Айтиш лозимки, солиқ ставкасининг пасайтирилиши бошқа шарт-шароитлар тенг бўлган ҳолларда иқтисодий тизимда унинг турли соҳаларига инвестициялар оқимини таъминловчи инвестицион фаолликни тезлашишига олиб келади. Аксинча, шундай тизимда корхоналар даромад солиғида имтиёзли солиққа тортиш тизимининг қўлланилиши имтиёзлар берилиши билан боғлиқ моддий нафни камайтиради. Бу ҳолатни М. Девере берган таъриф тўлиқ изоҳлаб беради: «...солиқ ставкасини пасайиши билан бирга солиқ имтиёзлари берилиши бу имтиёзлар қийматини туширади» [2].

Маълумки, корхоналар даромадидан солиқ ундирилиши уларнинг капитал қийматини (бу инвестициялардан талаб қилинадиган фойда нормаси ҳам ҳисобланади) оширади ҳамда инвестицион қарорларнинг ўзгаришига ҳам олиб келади [3]. Шундай экан, корпорациялар даромад солиғи ставкаларининг пасайтирилиши асосий капиталга қилинган инвестициялар ва ишби-

лармонли жалб қилмад солиқ да алоҳид муддатли бий таъсир

Корпорацияларнинг ставкалари рақобатчи жалб қил турли соҳа да хориж алоҳида нес, қиш тириш мапоратив

Юқори лозим:

1. Ривортишнинг иқтисодий ва ўртача давр учун ривожлан киритиш белгилан
2. Деяҳал этиш порациял
3. Корланишга кузатилма наётган в иқтисоди

1. Шу зарубежн
2. Дев
3. М. and inter
4. Дуб щения к
5. Чер – М.: Ю
6. J. W

2, June 1

лармонлик конъюктурасига ижобий таъсир кўрсатади. Инвестицияларни жалб қилиш бўйича (солиққа тортиш соҳасидаги рақобат) корпоратив даромад солиғи ставкаларининг пасайтирилиши қисқа муддатли давр мобайнида алоҳида олинган давлат учун ижобий натижа бериши мумкин, лекин узоқ муддатли истиқбол учун бу ўзгаришлар давлат бюджети даромадларига салбий таъсир ўтказиш эҳтимоли мавжуд[6].

Корпоратив даромад солиғи даражасининг камайтирилиши фақатгина ставкаларни пасайтириш билан ифодаланиб қолмайди. Дунё бозорида рақобатбардошликни таъминлаш ва тўғри хорижий инвестицияларни кўпроқ жалб қилиш мақсадида кўпгина давлатлар корпоратив даромад солиғидан турли солиқ таътиллари ва чегирмаларни амалда қўллайди. Айрим давлатларда хорижий инвесторлар учун қўшимча солиқ имтиёзларини тақдим этувчи алоҳида иқтисодий ҳудудлар барпо этилган. Шунингдек, кичик ва ўрта бизнес, қишлоқ хўжалиги ва бошқа турдаги корхоналар фаолиятини ривожлантириш мақсадида даромадларни қайта инвестиция қилувчи корхоналарга корпоратив даромад солиғи бўйича имтиёзли солиқ ставкалари қўлланилади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, қуйидаги асосий хулосаларни қайд этиш лозим:

1. Ривожланган ва ривожланаётган давлатларда даромадларни солиққа тортишнинг умумий хусусиятлари инвестицияларни жалб этиш учун зарурий иқтисодий имкониятларни яратиш мақсадида фойда солиғининг маржинал ва ўртача ставкаларининг пасайиши билан изоҳланади. Таҳлил қилинаётган давр учун солиқ ставкасининг энг юқори пасайиш кўрсаткичлари кўпроқ ривожланаётган давлатлар учун хослиги ушбу давлатларда инвестициялар киритиш учун қўшимча иқтисодий шарт-шароитлар яратилганлиги билан белгиланади.

2. Деярли барча давлатларда долзарб ижтимоий-иқтисодий масалаларни ҳал этишга қаратилган имтиёзли содиқ режимларининг қўлланилиши корпорациялар даромад солиғи аҳамиятини янада оширади.

3. Корпорациялар даромад солиғи имтиёзларининг иқтисодий ривожланишга ўзаро боғлиқлик кўрсаткичларининг қуйидаги тенденцияси кузатишмоқда: бу борадаги энг катта ўртача миқдор кўрсаткичлари ривожланаётган ва янги индустриал давлатларга, нисбатан пастроқ кўрсаткичлар эса иқтисодий ривожланган давлатларга тўғри келади.

Адабиётлар рўйхати

1. Шувалова Е.Б., Климовицкий В.В., Пузин А.М. Налоговые системы зарубежных стран: учебно-практическое пособие. – М.: ЕАОИ. 2010. – 134 с.
2. Девере М. Экономика налоговой политики. – М.: Филинь, 2002.
3. M. Devereux, R. Griffith and A. Klemm, «Corporate income tax reforms and international tax competition», *Economic Policy*, No. 35, October 2002.
4. Дубовицкая, Е.А. Европейское корпоративное право: Свобода перемещения компаний в Европейском сообществе. – М.: Волтерс Клувер. 2004.
5. Черник Д.Г., Морозов В.П., Починков А.П. Основы налоговой системы. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2003.
6. J. Wilson, «Theories of tax competition», *National Tax Journal*. Vol. 52, No. 2, June 1999. PP. 269–304.